UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Liefde en plichtbesef. De kinderbescherming in Nederland rond 1900

de Rooy, P.; Kruithof, B.

Publication date
1987

Published in
Sociologisch Tijdschrift

Link to publication

Citation for published version (APA):
de Rooy, P., & Kruithof, B. (1987). Liefde en plichtbesef. De kinderbescherming in Nederland rond 1900. *Sociologisch Tijdschrift*, *13*(4), 637-668.

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, P.O. Box 19185, 1000 GD Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:15 Oct 2026

Liefde en plichtsbesef. De kinderbescherming in Nederland rond 1900

Bernard Kruithof en Piet de Rooy

1.

In de negentiende eeuw ontstond in Nederland "een archipel van heropvoedingstehuizen" waar verwaarloosde en misdadige kinderen werden opgevangen (1). In de eeuw, waarin "beschaving" zo'n belangrijk kriterium was, was deze omvangrijke, vooral door confessionelen gedragen kinderbescherming een bewijs daarvoor, terwijl het ook goed paste in de traditionele waarden en normen van het christendom. Het bestaan van de kinderbescherming toonde aan, dat Nederland in elk geval in dit opzicht geenszins een achterlijke natie was. Zowel in christelijke als in liberale kringen maakte men zich aan het eind van de negentiende eeuw zorgen over de verdere ontwikkeling van de kinderbescherming: continuïteit en verbetering waren wellicht alleen te verzekeren door een aanzienlijk grotere rol van de staat in dit complex van "straffen, redden en opvoeden". Het nu volgende handelt over de gevolgen van deze zorgen. In een eerste paragraaf wordt beschreven, hoe vooral liberalen zich aansloten bij het tot dan toe in hoofdzaak door confessionelen beheerde opvoedingswerk. Vervolgens wordt een beeld geschetst van de opzet van een indertijd befaamde confessionele instelling, de Marthastichting en de praktijk daarin van het opvangen en opvoeden. Daarna komt aan de orde, hoe tenslotte onderhandeld wordt over de verhouding tussen staat en particulier initiatief.

Sociologisch Tijdschrift, jaargang 13, nummer 4, februari 1987

2. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

Enigszins clichématig wordt in de beeldvorming van de negentiende eeuw vaak de nadruk gelegd op de "nachtwakersstaat" van de liberalen. Kossmann heeft er echter terecht op gewezen dat het principe van staatsonthouding zeker niet overheersend was, althans in de liberale ideologie. Thorbecke had in 1844 reeds geschreven over de gevolgen van de vestiging van de burgerlijke, nationale staat:

> "Zijn hierdoor de burgers in eene tot dusver ongekende afhankelijkheid van de oppermagt gekomen, zoo trekt deze wederkeerig zich het bijzonder leven der ingezetenen, hunne veiligheid, huishoudelijke welvaart, zedelijke beschaving, onvergelijkelijk meer, dan vroeger, aan" (2).

Een omvangrijke discussie over de rol van de staat werd in 1873 door een vooraanstaand liberaal, C.W. Opzoomer, afgedaan met de opmerking dat de staat overal moest ingrijpen, behalve waar het niet nodig was (3). Vooral de links-liberalen in het laatste kwart van de negentiende eeuw vonden veel nodig. Hun voorstellen waren veelal gericht op sociaal-economisch terrein, "de sociale quaestie". Daarvan zijn er nogal wat blijven steken in goede bedoelingen. Aanmerkelijk meer succes hadden ze met hun voorstellen op het gebied van het opgroeien en opvoeden van kinderen, van het bekende Kinderwetje van Van Houten (1874) tot de Leerplichtwet (1900) en bovenal de Kinderwetten van 1901 (4).

Het belang dat links-liberalen aan dit soort wetgeving hechtten mag niet onderschat worden. Juist in deze kringen gingen in de jaren zeventig al stemmen op om de confessionelen hun zin te geven in de schoolstrijd en tot subsidiëring over te gaan, om daarmee een barrière op te ruimen voor een werkelijke verbetering van het onderwijs (wat in die periode nog hoofdzakelijk werd gelijkgesteld aan regelmatig schoolbezoek van álle kinderen). De kinderbescherming in meer strikte zin leidde zelfs tot een, zij het zo nu en dan ongemakkelijk, bondgenootschap tussen vooruitstrevende liberalen en de "verzuilers" onder de

confessionelen (5). In dit bondgenootschap brachten de confessionelen een omvangrijke charitatieve traditie mee op het terrein van de zorg voor verwaarloosde kinderen; samen met de liberalen leverden zij de legitimatie voor een nauwe samenwerking tussen particuliere instellingen en de staat én ideeën over wat er met die kinderen moest gebeuren.

Als makelaar tussen beide groepen trad op de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. De hoofdlijnen van een dergelijk bondgenootschap werden geschetst in een bekend rapport uit 1898, *Het vraagstuk van de verzorging der verwaarloosde kinderen*. Daarin werd ten eerste gepleit voor een nauwe samenwerking tussen particulieren en staat, zodat dit maatschappelijke probleem eindelijk actief kon worden aangepakt. De kinderbescherming tot dan toe moet gekarakteriseerd worden als afwachtend: er gebeurde pas wat met kinderen als hun pad toevallig dat van de bewogen beschermer kruiste. Deze houding moest veranderen:

> "Particuliere krachten kunnen, hoeveel er reeds gedaan wordt, het kwaad niet beteugelen, als zij niet gesteund worden door wetten en door den Staat. En de tijd dringt tot handelend optreden. De bandeloosheid der jeugd neemt toe" (6).

Kinderbeschermers dienden niet machteloos toe te zien, hoe veel kinderen door hun ouders bewust of onbewust verwaarloosd werden en bijna vanzelf van kwajongensstreken vervielen tot criminele vergrijpen. Dit probleem werd vooral nijpend geacht bij het proletariaat, waarvan het "zedelijkheidsbegrip" niet hoog werd aangeslagen, zo het al aanwezig was: "voortgekomen uit de onderste lagen der maatschappij, drukt hen bovendien meestal een erfelijke geneigdheid tot het kwaad" (7).

Maar actief ingrijpen, en dat is een tweede punt, vergde dat de kinderbescherming aanzienlijk beter werd georganiseerd, vooral op financieel gebied. Met een mengeling van bewondering en verontwaardiging werd beschreven hoe een aantal grote inrichtingen dreven op giften van particulieren. Over de inrichting Neerbosch bij Nijmegen, waar ongeveer 950 kinderen verbleven, merkte het rapport

op:

> "Hoogst bedenkelijk schijnt ons evenwel het stelsel om, steunende op eene zoo onzekere en wisselvallige bate, de moreele en materiëele verplichtingen op zich te nemen, die onafwijsbaar verbonden zijn aan de verpleging en opvoeding van een zoo groot aantal kinderen" (8).

Meer in het algemeen wordt deze financiering, toch een van de pronkstukken uit de confessionele traditie, zelfs afgeschreven als ontdaan van "alle gevoel van verantwoordelijkheid" (9). Na zulke krasse oordelen was er maar één alternatief: overheidssubsidie. Er werd een parallel getrokken met de subsidiëring van het krankzinnigenwezen; en passant werd in een noot opgemerkt:

> "Over 't geheel heeft de zorg voor 'verwaarloosde kinderen' veel overeenkomst met die voor krankzinnigen met het oog op de belangen van de openbare orde en van de lijders zelf" (10).

Met overheidssubsidie zou de continuïteit verzekerd zijn en, een derde punt, kon ook eigenlijk pas zinvol gesproken worden over een wezenlijke behandeling van de verwaarloosde kinderen. Het rapport verwees niet naar nieuwere wetenschappelijke inzichten, maar hamerde wel op een in die periode populair wordend beginsel: er moest onderscheid gemaakt worden tussen verschillende soorten kinderen:

> "Het is (...) wenschelijk, kinderen van zeer uiteenloopend verleden en aanleg niet bijeen te verplegen" (11).

Nu zou het te duur worden als er voor iedere categorie kinderen een aparte inrichting moest worden ingesteld. Maar dat was te vermijden als de talloze particuliere instellingen tot onderlinge afstemming en gezamenlijke samenwerking met de staat waren te brengen.

> "Een groote fout in de tegenwoordige orde van zaken is, dat het doel en de wijze van inrichting der verschillende instellingen niet genoeg uit elkaar loopt, dat kin-

deren van zeer uiteenloopend verleden, karakter, leeftijd, bestemming, enz. in dezelfde instelling worden verpleegd" (12).

Een tussenweg zou moeten worden gevonden. Behandeling was pas mogelijk als er gedifferentieerd werd, dit was pas mogelijk door onderlinge organisatie, verzekering van het werk door overheidssubsidie en krachtige ondersteuning door middel van een sterke uitbreiding van de wettelijke mogelijkheden tot ingrijpen. Zo was de cirkel gesloten.

In een onwaarschijnlijk korte periode werden de problemen langs deze lijnen aangepakt: de eerste pleidooien verschenen in 1895, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen stelde in 1896 een commissie in die twee jaar later met het hierboven geciteerde rapport kwam, in 1899 kwam de onderlinge samenwerking tot stand in de *Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming* en tussen 1901 en 1905 werden de gewenste wettelijke regelingen (inclusief uitvoeringsbesluiten) getroffen. De betekenis hiervan kan worden verduidelijkt, door nu in te gaan op de praktijk van één, als exemplarisch te beschouwen, confessionele inrichting.

3. De Marthastichting

Met gevoel voor drama beschreef de evangelist C. Geel de aanleiding voor de oprichting van een van de belangrijkste protestants-christelijke instellingen op het gebied van de kinderbescherming. Het decor was de Duivelshoek, een ellendige wijk in Amsterdam (waar in de jaren twintig van deze eeuw het Tuschinskitheater zou verrijzen). Het was een gebied, waar filantropen al langer hun aandacht aan hadden geschonken. Netje Asser, dochter van een deftige Amsterdamse familie, schreef in januari 1829 in haar dagboek over deze buurt:

"Papa is in eene commissie benoemd geworden om armen te bezoeken en daaruit de ellendigsten te kiezen om hulp te geven. Hij heeft er (n.l. in de Duivelshoek) den

geheelen middag doorgebragt en is niet klaar gekomen. Hij was geheel ontsteld van de naarheid, die hij gezien had" (13).

In 1882 bivakkeerde daar, op een erf dat bij de gemeente in gebruik was als opslagplaats voor afbraakmateriaal, een door haar eerste man verlaten vrouw met haar vriend en drie kleine kinderen.

"Hare drie kinderen verwaarloosde zij zóó, dat, toen haar jongste kind eens van het erf afgekropen was, een politieagent niet wist wat hij zag, een beest of een kind, en het kind naar het kinderziekenhuis bracht, waar het ontdaan werd van de lappen, die om het lijfje zaten, en men bevond, dat het lichaam op vele plaatsen stuk was door ongedierte en onreinheid. Nu mogen de Duivelshoekers ruw zijn, vuil zijn ze over het algemeen niet, en zij hebben hunne kinderen lief, zoodat zij de moeder van dit gezin niet konden verdragen, waarom zij op een morgen mij, die daar arbeidt, in het vuile krot van dat gezin brachten en zeiden: die kinderen moet gij redden" (14).

Geel aanvaardde deze opdracht, maar zat met twee problemen. Het eerste was dat de moeder afstand moest doen van haar kinderen. Wettelijk was dit voor de invoering van de Kinderwetten niet mogelijk, maar "door tusschenkomst van de Commissaris van Politie (...) gelukte dit" (15). Het tweede probleem voor Geel was, waar hij met deze kinderen nu heen moest; zijn eigen gezin telde al zes kinderen. Een bevriende evangelist, J.H. Smit, liet Geel weten dat de kinderen bij hem welkom waren: God zou wel zorgen. Geel maakte de zaak publiek door er in het *Christelijk Volksblad* over te schrijven, waarop zowel hulp als nieuwe verzoeken om hulp kwamen (16). Er leek dan ook alle reden te zijn voor een verdergaand organisatorisch optreden. Op 31 januari 1883 werd de *Vereeniging Martha-stichting voor onverzorgde kinderen* opgericht door Geel en zes andere heren, onder wie een predikant en twee juristen. In september van dat jaar verbleven er in de Marthastichting al 36 kinderen, in een huis in Nieuwveen ondergebracht. Het jaar daarop verhuisden ze naar Alphen aan de Rijn, waar voor *f* 8.800 een pand was gekocht. Dit bedrag was binnen een jaar bijeen

gecollecteerd.

De Marthastichting was niet zonder precedent. De onvermoeibare ds. O.G. Heldring had al aan het einde van de jaren veertig de basis gelegd voor een op protestantse maar niet kerkelijk-gebonden leest geschoeide reeks van gestichten. Het meest voelde de Marthastichting zich nog verwant met de *Weesinrichting te Neerbosch*, in 1863 opgericht en geleid door de evangelist J. van 't Lindenhout. Zijn inrichting berustte op

> "niets dan de belofte, dat God een Vader der weezen is (...). Dagelijks gaf de Heere toen wat noodig was, ofschoon menige morgen aanbrak, dat wij niet hadden, wat aan den avond van dien dag benoodigd was om de kinderen te eten te geven. Al jaren door hebben we ondervonden, dat naar de mate van ons vertrouwen op den levenden God, ons geloof met rijke en gezegende uitkomsten werd bekroond" (17).

Deze weesinrichting was zo uitgegroeid tot een heel kinderdorp, waar aan het eind van de negentiende eeuw, zoals gezegd, bijna 1000 kinderen zaten. Van 't Lindenhout was zelfs niet ten onrechte beroemd om zijn vermogen geld los te praten bij geloofsgenoten.

De Marthastichting dreef op een vergelijkbaar Godsvertrouwen of, zoals de commissie van het Nut in haar rapport van 1898 dat wat concretiseerde: "De Martha-stichting heeft het geluk, zich te verheugen in de bijna algemeene gunst van het publiek". De stichting was overigens niet in die mate afhankelijk van giften als Neerbosch. Uit het door de Nutscommissie gegeven financieel overzicht van 1897 blijkt, dat het totaal der inkomsten *f* 53.624,78 was, waarvan *f* 17.586,34½ aan giften en *f* 7.732,37 aan legaten. Het overige - dus meer dan de helft - werd ontvangen van ouders, die de verpleegkosten van hun kinderen geheel of gedeeltelijk betaalden (18). Het betrof hier vaders en moeders die door de omstandigheden gedwongen - bijvoorbeeld werk in Indië - hun kinderen in de Marthastichting onderbrachten. Dit bracht het stichtingsbestuur overigens enigszins

in een dilemma: enerzijds werd de financiële basis sterker als zoveel mogelijk slechts kinderen werden opgenomen voor wie betaald werd, anderzijds strookte dat niet helemaal met de oorspronkelijke doelstelling van de stichting en dreigde bovendien een teruggang in giften als deze zakelijke instelling de beeldvorming zou gaan bepalen. In woord en geschrift werd dan ook naar buiten sterk de nadruk gelegd op de Marthastichting als "een haven temidden der stormen; een thuis voor den zwerveling; een tempel in de zonde-wereld" (19).

De commissie van het Nut liet zich niet uit over dit geschipper, maar beperkte zich tot een vrij hard oordeel over de opzet van het geheel en het effect ervan op de verzorging van de ongeveer 325 kinderen die in Alphen waren ondergebracht. De gebouwen waren "licht en tamelijk frisch", maar maakten een opgepropte indruk; "het beddegoed geeft geen aangenamen indruk (een soort bruine paardedekens)". Er waren teveel kinderen en te weinig geld om voor het noodzakelijke onderhoud van de gebouwen en voor voldoende toezicht op de kinderen:

> "het uiterlijk van deze kinderen scheen ons haveloos: de kousen kapot of gestopt met wol van andere kleur, gaten in de bovenkleeren, ontbrekende knoopen, openstaande kledingstukken".

Nu was geldgebrek geen uitzondering in het inrichtingswezen, maar de wijze waarop daar in deze stichting mee werd omgegaan vond de commissie toch verbijsterend: "onze lieve Heer zal wel helpen".

> "Zulk een rekenen op toevallige baten is, van godsdienstig standpunt gezien, profanie: van het standpunt van goed beleid onverantwoordelijk" (20).

Hier botsten een verlichte, rationele beschouwingswijze met het bevindelijke christendom zoals dat vooral in de Inwendige Zending zijn uitdrukking vond.

Het bondgenootschap tussen confessionelen en liberalen, door de Nutscommissie voorgesteld, stuitte bij de Marthastichting - en niet alleen daar - op grote reserves. Geel had grote bezwaren tegen de aantasting van het vaderlijk gezag (zoals in de Kinderwetten voorzien); hij wierp een schaduw op de oprichtingsvergadering van de *Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming* (1899) door mee te delen dat zijn stichting zich daar niet bij zou aansluiten (omdat hij vreesde dat de Bond zich te zeer zou gaan bemoeien met het interne beleid). Enige jaren zou géén gebruik worden gemaakt van de mogelijkheid overheidssubsidie te verwerven (21).

Dit verzet tegen de aantasting van de zelfstandigheid en de institutionalisering van het liefdewerk vond zijn pendant in de problemen rond de professionalisering. Net als vele andere betrokkenen ging het bestuur van de Marthastichting er van uit dat het personeel een christelijk liefdewerk bedreef en het had weinig oog voor de kundigheden die nodig waren voor het omgaan met ruim 300 kinderen. Er waren dan ook voortdurend problemen tussen het stichtingsbestuur en het personeel. Voor een deel is dat te achterhalen uit de notulen van het bestuur. Daarnaast stond ons een unieke bron ter beschikking, namelijk een uitvoerig verslag van een oud-verpleegde, die van 1884 tot 1895 in Alphen aan de Rijn verbleef, G.H.K. Seibels (22).

In deze periode heeft de stichting vijf verschillende directeuren gehad. De eerste was de evangelist J.H. Smit, die een maand na de verhuizing in 1884 aan tering overleed, een weduwe met drie kinderen achterlatend. De weduwe Smit ging er aanvankelijk van uit, dat zij nu de leiding had. Als hulp had ze de beschikking over "een al tamelijk bejaarde Heer en Dame (...), de Heer Lammers en mej. Van Loenen. De eerstgenoemde had ongelukkig een bochel en was evenals genoemde Dame nogal driftig van aard". Wanneer deze man naast zijn werk als onderhoudsman en broodsnijder ook nog de orde tijdens de maaltijden moest handhaven, "dan was hij dikwijls te beklagen vooral met het oog

op zijn lichaamsgebrek. Heden verwondert het mij nog dat de man geen beroerte kreeg van kwaadheid mede met het oog op zijnen driftaanvallen. De jongens die dan in zijn handen kwamen waren niet gelukkig. Mejuffrouw van Loenen waar ik van sprak was belast met het goederenmagazijn, het opmaken en opbergen van de schone wasch en het uitgeven van deze. Zij was daar alleenheerscheres, en o wee! die daar zonder noodzaak kwam of iets deed wat op haar terrein niet naar haar zin was kwam ogenblikkelijk met haar kleine en driftige handjes in aanraking dat wij jongens en meisjes nogal tamelijk ontzag voor haar hadden. Liefde ging er van haar niet uit, alleen kon zij ranselen en o! wat waren wij van klein tot groot blij dat zij ± 1889 vertrok".

Seibels beschrijft in zijn brief vervolgens de inrichting van het gebouw, waar jongens en meisjes in grote, ongedifferentieerde groepen verbleven. Op de zolder van het gebouw waren de slaapzalen, met daartussen "een kamertje dat als straf of martelkamer gebruikt werd. Hierin stond een zinken badkuip voor hen die een ijskoud bad voor straf moesten hebben".

Tijdens het bewind van de weduwe Smit zocht het bestuur naar een nieuwe directeur. Het bestuur gaf eigenlijk de voorkeur aan hun mede-bestuurslid Geel, maar die weigerde. Dat verhinderde hem allerminst andere kandidaten kritisch te beoordelen: een gepensioneerde genie-officier werd door hem afgedaan als "zeer zwak van hoofd". Inmiddels was een nieuwe dame voor de naaikamer aangetrokken, mejuffrouw R.J. Drost. Van haar vertelt Seibels dat ze "uitermate geschikt voor haar taak was. Een echte Vrouwelijke Dictator. Zij was de vrouw die orde en vooral tucht bracht. Dit laatste was hoognodig. Het was zo langzamerhand (onder de weduwe Smit) een janboel geworden".

Eindelijk had het bestuur een geschikt lijkende directeur gevonden, die bovendien geen salaris vroeg, de voormalige onderwijzer Van Apeldoorn. "Hij was het evenbeeld van Mej. Drost. Ook een echte Dictator. Hij dwong alles met zijn blik en woorden en was een man van plicht en orde. Hij

wist alles te dwingen en wat hij niet kon dwingen dan kwam de beul mej. Drost die op dat badkamertje boven net zoo lang ranselde tot dat de directeur en haar wil wet waren. De gevolgen hiervan waren dat wij jongens en meisjes eenige dagen staande de boterham moesten opeten om de eenvoudige reden dat men niet kon zitten vanwege het defecte zitvlak". Van Apeldoorn was stellig een energieke man maar stelde het bestuur toch wat teleur, omdat het hem niet goed afging in het openbaar op te treden, zoals Van 't Lindenhout van Neerbosch en zo gelden te werven voor de instelling. In 1888, na drie jaar, nam hij ontslag, "onder Gods leiding", zoals hij het uitdrukte.

De nieuwe directeur, De Haas, had uit roeping zijn baan als bankemployé opgegeven voor deze functie. Hij was ontsteld over de toestand die hij aantrof: "schandelijke vuilheid en verwaarlozing" (23). Maar na twee jaar vertrok hij weer, teleurgesteld over de zeer geringe medewerking van het bestuur. Vooral Geel bekritiseerde hem voortdurend, bijvoorbeeld naar aanleiding van de als onnut beschouwde aanschaf van een roeiboot en een croquetspel.

Deze improviserende gang van zaken werpt enig licht op het vertrouwen op Gods voorzienigheid en de effecten die dat in de praktijk had. De bestuurlijke incompetentie ging schuil achter het benadrukken van de eigen autonomie en de tussen overmatige disciplinering en verwaarlozing aarzelende opvang van de kinderen werd overdekt door de inrichting voortdurend te schilderen als een waarlijk christelijk huisgezin.

De situatie verbeterde iets doordat één der suppoosten, Renden, geleidelijk de dagelijkse leiding aan zich trok. Deze voormalige zeeman was in 1887 als beschermeling van Geel in de Marthastichting gekomen. Door Seibels werd hij omschreven als "zeer bekwaam in alle werkzaamheden en een goede organisator". Zijn positie werd nog sterker, toen hij in 1888 trouwde met een zuster van de weduwe Smit (die nog steeds in de Marthastichting verbleef en met de zorg voor de allerkleinsten was

belast). Na het vertrek van De Haas in 1890 werd voorlopig geen nieuwe directeur benoemd. Het bestuur kon zich veroorloven het langdurig oneens te zijn over het profiel van een nieuwe directeur, omdat Renden de facto als zodanig functioneerde. Geel was van mening, dat ze nu al twee beschaafde directeuren hadden gehad en dat die dus niet bevielen, zodat zijn voorkeur nu uitging naar een eenvoudig, degelijk mens met handen aan het lijf en een hart in het lichaam. Hij stelde voor om Renden te benoemen. Maar de voorzitter van het bestuur, de ook als politicus bekende ds. J.Th. de Visser, zag veel meer in iemand van buiten, "een ontwikkeld, intellectueel man", zoals Pierson van de Heldringgestichten (24). In feite hield dit in, dat gezocht werd naar een directeur, die de noodzakelijke giften zou doen binnenstromen. Daarvoor was Renden niet geschikt, het was immers, zoals twee jaar later in het bestuur nog eens werd opgemerkt geen beschaafd mens, al ging hij wel vooruit (25).

Na het vertrek van De Haas was er formeel dus geen directeur; wel reisde Geel regelmatig van Amsterdam naar Alphen. Seibels was niet ontevreden over deze periode: "Voor ons zijn het de beste en genoegelijkste jaren in de M.S. geweest". Renden wist een goede relatie met personeel en kinderen op te bouwen. Zo richtte hij bijvoorbeeld een harmonieorkest op, waarin Seibels jarenlang de trombone bespeelde. Met dit orkest gaf men ook voorstellingen in den lande, om de stichting meer bekendheid te geven en daardoor giften te stimuleren.

Deze gelukkige jaren duurden tot 1893. In dat jaar werd besloten dat Geel directeur zou worden: "Dat geschiedde op zekeren dag in dat jaar en alles was in een slag in de M.S. veranderd. Of den Heer Renden die Heer en Meester in de M.S. was geworden zich niet kon vereenigen met de inzichten van den Heer C. Geel die nu zelf directeur was geworden of dat den Heer Renden zich achteruitgedrongen gevoelde, het boterde niet dat bemerkten wij wel drommels goed. Op zekeren dag deelde den Heer Renden ons, de oudere jongens, waar hij erg kameraadschappelijk mede omging mede dat hij en

zijn Vrouw benoemd waren tot Directeur en Directrice van het Herv. Diaconie Weeshuis te Amsterdam. Voor ons allen en vooral de oudere jongens en meisjes een groote slag" (26).

Voor Seibels veranderde er na dit vertrek van Renden veel. Geel hief het fanfarecorps op, "hij hield niet van dat timmeren langs de weg. Ook de populaire muziek die wij speelden naast de gewijde was hij geen vriend van". In 1895 verliet ook Seibels de Marthastichting, twintig jaar oud, en werd ingelijfd bij het 4e Regiment Infanterie te Leiden als milicien.

Het oordeel van het Nutsrapport over de Marthastichting was hard en duidelijk: het deugde er niet, zoals overigens particuliere inrichtingen in het algemeen tekort schoten. Een essentiële verbetering zou slechts tot stand zijn te brengen door middel van overheidssubsidie. De prijs die daarvoor gevergd werd was nauwere samenwerking, dat wil zeggen het terugschroeven van het autonomie-principe. Daarnaast was enig staatstoezicht onontkoombaar: tegenover subsidie moesten toch "zeker te stellen eischen" staan (27). Medewerking aan deze gedachten ging in ieder geval wat de Marthastichting betreft niet van harte. Hiervóór is reeds vermeld dat Geel zijn stichting aanvankelijk buiten de Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming hield. Met meer animo sloot de Marthastichting zich aan bij de in 1903 opgerichte *Centraal Bond van Christelijke Philanthropische inrichtingen*. Voor zeer veel confessionelen was onderlinge aaneensluiting kennelijk een noodzakelijke tussenstap, voordat men het door de liberalen aangeboden bondgenootschap durfde te overwegen. Pas ná oprichting van de Centraal Bond kon onderhandeld worden over de preciese vormgeving van een structuur, die de liberalen graag omschreven als "samenwerking" en de confessionelen zagen als een contract, waarvan ook de kleine lettertjes zorgvuldig bewaakt werden. Deze onderhandelingen vonden plaats in het in de Kinderwetten geregelde "Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies"

4. Het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies

Op zaterdag 14 maart 1903 werd het *Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies voor het Rijkstucht- en -Opvoedingswezen* door de minister van justitie geïnstalleerd (28). Het gezelschap bevatte vertegenwoordigers van alle belangrijke politieke groeperingen, op de sociaal-democraten na. De leden vormden een gemêleerd gezelschap deskundigen: bestuursleden van particuliere verenigingen op het terrein van reclassering en kinderbescherming, militairen, juristen, psychiaters en zelfs een pedagoog, J.H. Gunning Wzn. Als toegevoegd lid functioneerde mr. J. Simon van der Aa, hoofdambtenaar op het departement van justitie, die de Kinderwetten ambtelijk had voorbereid en daar in hoge mate zijn persoonlijk stempel op had gedrukt.

Het geheel stond onder voorzitterschap van Jhr. A.J. Rethaan Macaré, naast vader van zes kinderen en Advocaat-Generaal bij de Hoge Raad tevens voorzitter van het *Nederlandsch Genootschap tot zedelijke verbetering van gevangenen*, voorzitter van de *Nederlandsche Bond tot Kinderbescherming* en één van de belangrijkste redacteuren van het *Tijdschrift voor Armenzorg en Kinderbescherming*. Hiervóór was hij lid geweest van het hoofdbestuur van het Nut (en lid van de commissie die in 1898 het reeds vermelde rapport had uitgebracht) en lid van de Tweede Kamer voor de Liberale Unie. In de soepele stijl van de elite leidde hij tot december 1916 de werkzaamheden van het College, dat toen formeel ruim 12.000 kinderen, 5 tuchtscholen, 4 rijksopvoedingsgestichten onder zijn toezicht had, alsmede adviseerde over een totaal aan overheidssubsidie van *f* 1.464.486,39½ aan maar liefst 301 verenigingen, stichtingen en instellingen (29). De contouren van dit bouwwerk waren in de Kinderwetten geschetst, maar het echte bestek werd toch in dit College opgemaakt.

Men ving de werkzaamheden aan met de regeling van de tuchtscholen, een nieuw instituut waarvan de bedoeling was dat daar geplaatste kinderen een korte (maximaal één jaar) maar strenge discipli-

nerende kuur zouden ondergaan, om hen zo weer op het rechte pad te zetten. Niet alleen rechters konden tot plaatsing daarin veroordelen, maar ook konden ouders zelf daar hun onhandelbare kinderen heensturen, zodat de tuchtscholen "mede een kostschool voor de kinderen van minvermogenden" zouden zijn. Simon van der Aa was hier nogal voor geporteerd, want naar zijn mening kon een krachtige hand in deze klasse eigenlijk niet ontbeerd worden. Zoals hij enkele jaren later beknopt zou opmerken:

> "In bepaalde streken van het land is de toestand zoodanig, dat als men strenge eischen stelt, nagenoeg *alle* ouders in die streken te ontzetten of te ontheffen zouden zijn. Daarmede zou men echter verder gaan dan de Kinderwetten willen en eene verstandige tactiek toelaat" (30).

Het was dus wat schipperen met de idealen, maar men besloot tot vijf tuchtscholen met een capaciteit voor ongeveer 1200 kinderen. Al binnen enkele jaren zou overigens blijken, dat de helft van die capaciteit ruim toereikend was en in 1921/1922 werden dan ook twee tuchtscholen gesloten. Niet alleen bleek dat rechters minder dan verwacht was van deze straf gebruik maakten, maar ook dat "minvermogende ouders" weinig zagen in dergelijke kostscholen (31).

Een interessante discussie werd in het College gevoerd over de manier, waarop bij deze tuchtscholen het differentiatiebeginsel moest worden toegepast. Simon van der Aa had voorgesteld in iedere tuchtschool vier klassen in te stellen: de eerste, bestemd voor het (zeer kort) opnemen van alle nieuw binnenkomenden; de tweede, bestemd voor de kinderen die uit de eerste klasse kwamen én voor hen "wier gedrag in de derde klasse niet blijft voldoen aan de eischen voor verblijf in die klasse te stellen"; de derde, bedoeld voor hen, die zich in de tweede klasse goed gedragen hadden; tenslotte de vierde, dit was de "strafklasse", voor hen "die zich in de tweede klasse aan voortgezet wangedrag schuldig maken". Vooral de pedagoog Gunning betoonde zich een hoffelijk

maar verklaard tegenstander van deze interne differentiatie. Hij pleitte uitvoerig en bij herhaling voor meer gespecialiseerde tuchtscholen, waarvan er één bestemd zou worden voor kinderen die tot een kort verblijf waren veroordeeld, een tweede voor de ernstige gevallen (recidive, debiliteit, perversiteit), een derde voor de kinderen beneden de 12 à 14 jaar en een vierde voor de ouderen. Het was een poging te differentiëren op basis van het in deze periode door pedagogen nadrukkelijk naar voren gebrachte belang van de puberteit. Voor dit begrip bestond nog niet veel belangstelling; bij de eindstemming bleek hij alleen te staan. De meerderheid volgde Simon van der Aa, die allerlei praktische bezwaren daartegen had en meer zag in tuchtscholen die meer heterogeen waren samengesteld. Hij voorzag, hoe vaag ook, een aantal bezwaren van de "total institution" zoals door Goffman later zou worden beschreven en gaf de voorkeur aan een zo gevarieerd mogelijk samengestelde instituutsbevolking.

Na verloop van tijd zouden de denkbeelden van Gunning overigens worden overgenomen. Bij de reorganisatie van de tuchtscholen in 1916 kreeg elke school een eigen bestemming (32).

Vervolgens zette men zich in het najaar van 1903 aan de regeling van de rijksopvoedingsgestichten. Deze instituten waren in de loop van de negentiende eeuw opgericht als eerste stap om kinderen apart te behandelen, dat wil zeggen hen na een veroordeling niet op te sluiten in een gevangenis (een "hogeschool in de misdaad"), maar het goede in hen aan te wakkeren in een aparte instelling. Van de heropvoedingsidealen was overigens bitter weinig terechtgekomen. Simon van der Aa achtte de verbetering van deze gestichten dan ook absoluut noodzakelijk; hij vond het zelfs de kern van datgene wat met de Kinderwetten was beoogd. Eindelijk zouden deze gestichten worden doortrokken van een nieuw pedagogisch elan; grote nieuwe gebouwen zouden moeten verrijzen om deze idealen te huisvesten. Hij zag op wat langere termijn zelfs "cités d'éducation", weidse terreinen waar verschillende gebouwen elk een eigen taak en bestem-

ming zouden hebben (voor ongeveer 100 kinderen), maar gezamenlijk een onderling op elkaar afgestemd geheel zouden vormen. Het was een visioen van eenheid én verscheidenheid, door het College onderschreven, dat in 1907 al geheel vervluchtigde, toen de regering besloot, tot bittere teleurstelling van Simon van der Aa, dat er vrijwel geen geld zou worden uitgetrokken voor nieuwbouw. Alleen in Amersfoort werd een nieuw gesticht gebouwd, verder werden de oude gebouwen wat vertimmerd (33). Nu was dit idealisme ook wel merkwaardig hoog gespannen, gezien de kern van de nieuwe opzet van de kinderbescherming, door Van der Aa zelf als volgt omschreven:

> "Het stelsel der wet is toch dit, dat *zooveel* mogelijk geëvacueerd zal worden naar de particuliere gestichten" (34).

Dit "evacueren", in de wandeling ook wel het "spuien" genoemd, was in overeenstemming met het Nutsrapport van 1898, zoals het ook de oorzaak was van de grote eensgezindheid tijdens de parlementaire behandeling van de Kinderwetten. Ook in het College was men het over dit punt eens; de daar verzamelde belangenvertegenwoordigers wisten immers welsprekend de bezwaren naar voren te brengen tegen álle officiële opvoeding:

> "Laten wij niet vergeten, dat allen, verbonden aan een rijksinrichting, ambtenaren zijn, dat waar barmhartigheid en liefde moeten heerschen, vaak slechts plichtgevoel en kilheid te vinden zijn".

J.Th. de Visser, naast lid van het College tevens voorzitter van het bestuur van de Marthastichting wist het ook in een beeldende formule samen te vatten. Particulieren handelen uit liefde, de staat uit plichtsbesef: "Het laatste is zilver, het eerste is goud" (35). Dat hiermee de praktijk nogal geïdealiseerd werd voorgesteld, lijkt wel duidelijk na het hiervoor uitvoerig gememoreerde verslag van Seibels. Maar het was een alom aanvaarde retoriek en uitgangspunt van het beleid. De basis van de differentiatie tussen de verschillende rijksopvoedingsgestichten zou dan ook het verdelen van kinderen worden in meer of minder

voor evacuatie geschikte groepen. Zo kwamen in Alkmaar (dat ook als een eerste opvang moest functioneren) vooral de moeilijke gevallen, die ongeschikt waren voor overdracht aan particuliere instellingen of wegens onhandelbaar gedrag elders waren teruggestuurd. De overige gestichten kregen een specifieke opleidingsfunctie (een onderwijs-, ambacht- en landbouwgesticht). Binnen elk gesticht werd, net als bij de tuchtscholen, een klassenindeling ingevoerd, waardoor kinderen werden bijeengebracht naarmate ze in aanmerking kwamen voor overdracht, of, zo dit niet mogelijk was, voor een gerichte behandeling. Gekozen werd dus voor een combinatie van inter- en intra-institutionele differentiatie (36).

Hoe dit alles in de praktijk zou gaan werken was niet te overzien, omdat de overheid afhankelijk was van wat het particulier initiatief zou doen. Stel dat de instellingen bijna alle kinderen zouden overnemen, dan bleven de rijksopvoedingsgestichten zitten met een relatief kleine groep bijna onhanteerbare kinderen. Van de pedagogische vernieuwingsidealen zou dan wellicht niet veel terecht komen, te meer daar de rijksopvoedingsgestichten moesten werken met slecht opgeleid en slecht betaald personeel. Eveneens zou het ingewikkeld worden, zeker politiek gesproken, als één levensbeschouwelijke richting niet mee zou doen en zich niet zou willen binden aan dit bouwwerk met de zilveren koorden van de subsidie. De verzuiling ging immers weliswaar uit van een concurrentiestrijd tussen de zuilen, maar dat op basis van het feit dat álle zuilen aan de strijd meededen. Simon van der Aa verzuchtte dan ook, na de vaststelling van de hiervoor besproken besluiten:

> "Wat zal het particulier initiatief doen? Dat blijft de groote vraag. Wij kunnen lijnen trekken, maar vallen die buiten het terrein, dat de particuliere zorg zich zal afbakenen, dan zijn onze vooropgestelde denkbeelden eenvoudig niet tot uitvoering te brengen" (37).

Over het lot van zijn voorstellen bleek besloten te worden in de vergadering van 30 januari 1905. Toen kwam aan de orde hoe dat "evacueren" nu eigenlijk zou verlopen: zou de staat eenvoudig kinderen

ergens kunnen plaatsen (natuurlijk in overeenstemming met de levensbeschouwelijke richting van betrokkenen, maar vooral op basis van een selectie van de instelling die voor een bepaald kind het beste zou kunnen zorgen) óf zouden de particuliere instellingen zelf kinderen mogen kiezen uit het totale bestand der rijksopvoedingsgestichten (waarbij te voorzien was dat de meer moeilijke kinderen in de rijksopvoedingsgestichten bleven zitten).

Simon van der Aa zette de beraadslagingen scherp in: het ging natuurlijk niet aan, dat het particulier initiatief zowel subsidie zou krijgen als alleen de gemakkelijkste kinderen. In het College was uitvoerig gesproken over de warme liefde van particulieren versus het "koud, zij het ernstig gevoel van plicht" bij de rijksambtenaren. Welnu, dat impliceerde dat men ook, zo niet bij uitstek de lastige kinderen opnam en de evacuatie in belangrijke mate liet berusten bij de overheid. Als men echter alleen de gemakkelijke kinderen wenste, dan moest dat nu maar gezegd worden.

> "Dan kan op dàt beginsel een systeem worden opgebouwd, waar natuurlijk niets tegen is, en waartoe het naar sprekers meening wellicht toch wel zal komen, maar spreker komt er tegen op, dat men zich wel zou mogen toekennen het cachet van te belichamen een bijzonder hoogstaand stelsel van verpleging in rijksgestichten, als men zich stelselmatig ontheft van de verpleging der lastigen" (38).

Gunning sloot zich bij dit betoog aan, maar wees er op dat de confessionele verenigingen nu eenmaal "zeer tuk op hun vrijheid" waren, zodat een te voortvarende regeling nogal riskant was, "want het bezwaar van het toezicht, waaraan men zich zal hebben te onderwerpen (...) is al erg genoeg". Van der Aa bond een beetje in. Hij constateerde dat de rijksopvoedingsgestichten de allerlastigsten zouden behouden, dat de particulieren kinderen daarheen zouden mogen terugzenden als ze onhandelbaar bleken te zijn; verder kon men toch niet gaan. In geen geval zou hij de particulieren "een recht van schifting" willen toestaan. Gunning vreesde dat op een dergelijke basis weinig van de beoogde

samenwerking terecht zou komen. Het ging de particulieren nu eenmaal vooral om "een gevoel van vrijheid" en terwille daarvan zouden ze desnoods afstand doen van de financiële voordelen van subsidiëring.

Deze voorspelling werd ter plekke bewaarheid. Th.L.M.H. Borret, een vooraanstaand man in katholieke kringen bleef onverkort eisen, dat particulieren vooraf toezending van kinderen konden weigeren en daarmee de facto een "schiftingsrecht" kregen.

Simon van der Aa gooit het dan over een andere boeg: de ontworpen subsidieregeling ging er van uit, dat ook de moeilijke kinderen zouden worden opgenomen. Als dat niet het geval was, dan lag het in de rede de bedragen te verlagen. Op dit punt aangekomen werd er geschorst. De vergadering was 's morgens om kwart over tien begonnen en, met een lunchpauze van één tot twee, voortgezet tot half zes. Na de schorsing, waarin Borret en Van der Aa gezamenlijk dineerden, deelde de laatste mee dat er wellicht enige "overgevoeligheid" op dit punt heerste. Om het geheel niet in gevaar te brengen was hij bereid in de regeling op te nemen dat particulieren de bevoegdheid kregen "om de niet-toezending te verzoeken van verpleegden, die anders vermoedelijk aan het gesticht zouden worden toegewezen". Borret bedankte hem vervolgens voor "de toegestoken hand", het systeem leek gered en om tien uur kon de vergadering worden gesloten (39). In een daaropvolgende vergadering werd de subsidie geregeld: particulieren kregen 2/3e van wat naar de ervaring kinderen in rijksopvoedingsgestichten kostten. Gunning vond de bedragen "zeer mild" en zo leek niets meer de uitvoering van de Kinderwetten in de weg te staan. In 1906 werd aan 12 particuliere instellingen ruim *f* 29.000 uitgekeerd. Twee jaar later kreeg ook de Marthastichting een eerste subsidie, ten bedrage van *f* 1.514,75.

Hiermee was een verwevenheid tot stand gekomen tussen staat en particulier initiatief, die zich alleen maar zou verdichten. Vijf jaar later, in 1911 zei een belangrijke functionaris in de pro-

testants-christelijke kinderbescherming, A. de Graaf:

> "Ik geloof inderdaad dat wij in de goede richting gaan. Ik meen dat de samenwerking met de Regeering ons veel goed heeft gedaan en nog kan doen" (40).

Maar wat eigenlijk met deze fraaie woorden werd uitgedrukt was dat er precies gebeurde wat Van der Aa had willen voorkomen. De particulieren namen alleen de makkelijker kinderen op (41). Alleen de inrichting van Heldring in Hoenderloo bleek ook bereid de lastige gevallen op te nemen, wat overigens bijna de ondergang van de inrichting tot gevolg had. Er was nogal gebouwd om de capaciteit te vergroten voor de opvang van deze kinderen en van dat moment af, 1912, kampte Hoenderloo met ernstige financiële problemen. Enerzijds werd de subsidie te laag geacht, maar wat vooral tegen ging vallen was de opbrengst van de donaties en legaten vanuit de samenleving. Steeds meer kregen bestuursleden van Hoenderloo te horen "dat de lasten gelegd moeten worden op de schouders van de geheele gemeenschap in plaats van ze te laten dragen door enkelen" (42). Om de "samenwerking" tussen staat en particulier initiatief te redden was de overheid gedwongen de normale subsidie te verhogen, maar bovenal met extra-subsidies te komen wegens "bijzondere omstandigheden". Daaronder kon nieuwbouw verstaan worden, maar ook bijvoorbeeld een structureel verhoogde subsidie om het vakonderwijs aan de kinderen op een hoger peil te brengen. De zorg voor de onverantwoordelijk geachte financiering uit het Nutsrapport van 1898 leidde er toe dat op termijn de staat de exploitatie van tal van instellingen eigenlijk overnam. Aanvankelijk was dit nog beperkt tot het grotendeels betalen van de directe verpleegkosten, maar tijdens de Eerste Wereldoorlog werden ook enkele beslissende stappen gezet op weg naar het beheer van gebouwen en investeringen in nieuwbouw. En dit alles tegen de achtergrond van een zeer matige invloed op de kwaliteit van de kinderbescherming. Het particulier initiatief wist de overheidscontrole beperkt te houden tot het verifiëren van bureaucratische procedures. Er was welhaast geen invloed op het pedagogisch

klimaat in de particuliere inrichtingen en wat er in de pleeggezinnen gebeurde, waar kinderen door particuliere verenigingen waren ondergebracht, onttrok zich geheel aan het toezicht van de overheid (43).

Langzaam verbleekten de idealen. Bij zijn afscheid in december 1916 kon Rethaan Macaré dan ook niet nalaten, naast veel moois, toch ook wat teleurstellende ontwikkelingen te signaleren:

> "De eene is afnemende belangstelling en toewijding bij particulieren voor de bereiking van het doel, dat met de Kinderwetten beoogd wordt (...).
> De tweede moeilijkheid is algemeene verslapping van het verantwoordelijkheidsgevoel, merkbaar zoowel bij hen die in zake het Rijks-Tucht- en Opvoedingswezen de leiding moeten geven als bij de aan hunne zorgen toevertrouwde minderjarigen. (...) De ongebreidelde zucht om alles goed te praten en te vergoelijken dreigt voor de goede werking der Kinderwetten een ernstig gevaar te worden" (44).

5. Herkerstening en beschavingsoffensief

Zowel de vasthoudendheid van Borret in het College als de tevredenheid van De Graaf moet geplaatst worden tegen de achtergrond van de positie van de confessionelen in de kinderbescherming. De meest zichtbare manifestatie daarvan waren de inrichtingen en tehuizen:

	1874-1896	1905-1915	
capaciteit	7.504	11.998	+ 60%
waarvan R.K.	4.651	7.363	+ 58%
waarvan P.C.	1.964	3.499	+ 78%

De confessionelen bestuurden in het laatste kwart van de negentiende eeuw plm. 90% van de totale capaciteit van de opvoedingstehuizen (45). Mede dank zij de Kinderwetten steeg in enkele jaren de totale capaciteit in Nederland snel, terwijl de greep van de confessionelen op het inrichtingswezen even groot bleef. Vergelijkbare verhoudingen golden ook bij de opvang van kinderen in pleeggezinnen: niet-confessionele verenigingen telden

kwantitatief nauwelijks mee.

Dat was ook de bedoeling. Een neutrale vereniging als *Pro Juventute*, met nogal wat liberalen in het bestuur, moest zelfs enige moeite doen om subsidiabel geacht te worden onder het regime van de Kinderwetten. Toen zich in 1911 een vereniging *Zedelijke Opvoeding* aandiende, waarin enkele sociaal-democraten zich ten doel stelden kinderen op te vangen die niet tot een godsdienstige gezindte behoorden, brak een storm van verwarring en verontwaardiging los. De Visser gaf in het College een referaat over de discussie tussen Groen en Thorbecke over het essentiële verschil tussen "gezindte" en "kerkgenootschap". Hantering van het laatste begrip betekende, dat kinderen vrij eenvoudig in de levensbeschouwelijke groep konden worden gehouden waar ze als doopleden toe geacht werden te behoren. Toepassing van het eerste begrip zou inhouden, dat ieder kind individueel geraadpleegd moest worden over zijn of haar opvattingen. Een dergelijke individualisering was anathema voor De Visser. Maar nog afgezien daarvan: het idee dat sommige kinderen godsdienstloos zouden worden opgevoed, gesubsidieerd door de staat bovendien, was een aantal leden van het College een gruwel. De voorzitter, Rethaan Macaré, riep uit dat niet één kind aan deze vereniging kon worden toegekend. De secretaris-generaal van het departement van justitie achtte niet alleen godsdienst "een noodzakelijke factor" in de opvoeding, maar was bovendien van mening dat de Kinderwetten op dit principe waren gebaseerd! De wetstekst bleek het evenwel onmogelijk te maken deze vereniging te weren (46).

Gezien de overmacht van de confessionelen op het terrein van de kinderbescherming is het te begrijpen, dat de Kinderwetten door hen werden geaccepteerd. Toch blijft er een merkwaardig contrast tussen de bijna gretige aanvaarding van de Kinderwetten en de hardnekkige tegenstand tegen de Leerplichtwet van 1901. Volgens de Leerplichtwet werd ouders alleen opgelegd te zorgen, dat hun kinderen onderwijs volgden. De Kinderwetten grepen aanzienlijk dieper in op wat Thorbecke "het bijzonder

leven der ingezetenen" noemde. Daarmee werden ouders immers, op straffe van het verlies van de ouderlijke macht, gedwongen hun kinderen goed op te voeden (47). Bij de Leerplichtwet beweerden de confessionelen dat "een heilig natuurrecht" werd geschonden en stemden ze tegen. Bij de Kinderwetten discussieerden ze wat over juridische details en stemden bij acclamatie met deze wetgeving in. Nu was dat "heilig natuurrecht" in geen van beide kwesties doorslaggevend, misschien zelfs niet eens belangrijk. Alleen De Savornin Lohman (christelijk-historisch) geloofde daar waarschijnlijk in. Maar al in de jaren tachtig was er onder juristen een zeer brede overeenstemming over de onmogelijkheid, een sluitende theorie over de taak van de staat op te stellen. Interventie in het maatschappelijk leven, zoals een wettelijke leerplicht, was afhankelijk van een afweging van de voor- en nadelen voor individu en gemeenschap. Daarmee was het een politieke beslissing geworden (48). De tegenstand tegen de Leerplichtwet moet dan ook hoofdzakelijk verklaard worden uit het naijlen van de schoolstrijd. De confessionelen konden het niet opbrengen de strijd van minstens een kwart eeuw te staken. Hun identiteit had er zich in gevormd, hun politieke betekenis was er in sterke mate door gelegitimeerd en bovendien boden de liberalen te weinig subsidie. Bij de Kinderwetten was de subsidie stukken aantrekkelijker en was er een grote voldoening over het hoofdbeginsel van deze wetgeving: zoveel mogelijk de kinderen plaatsen in particuliere tehuizen. De ouderlijke macht, dat heilig natuurrecht, werd principieel beknot; maar daarvoor in de plaats zouden de confessionele instellingen op kunnen treden als substituut-gezinnen. Bij het vijfentwintig jarig bestaan van de Marthastichting in 1908 drukte de toenmalige directeur, ds. W.A. Voors zijn ideaal als volgt uit:

> "Ja een *huisgezin* zijn wij en willen wij zijn, en het karakter van een *huisgezin* bewaren en nastreven. *Niet* een kazerne, *niet* een tuchtschool, maar een *huisgezin* zijn wij. Een door den Martha-geest der dienende liefde gevestigd huisgezin" (49).

De Kinderwetten openden de mogelijkheid ook op

dit terrein een intermediaire laag tussen staat en onderdaan te organiseren. Deze kans is met beide handen aangegrepen. Zo er geen herherstening van de natie uit zou voortvloeien, dan toch minstens het afremmen van het bezwijken voor de verlokkingen van het moderne leven.

Blijft over de houding van de liberalen. Waarom hebben ze, gezien de machtsontwikkeling van de confessionelen, zo enthousiast bijgedragen aan consolidering en vergroting van deze machtspositie? Doorslaggevend lijkt hier de liberale opvatting, dat een beschaafde natie slechts te bereiken viel door een degelijke opvoeding van alle kinderen. Liberale schoolopzieners pleitten in de jaren zeventig al voorzichtig voor een tegemoetkomende houding tegenover de subsidie-eisen van de confessionelen, om maar leerplicht te kunnen bereiken. Een decennium later volgden ook de vooruitstrevende liberalen deze gedachtengang: het burgerlijk beschavingsoffensief werd afgeremd door de juist daardoor opgeroepen tegenkrachten van "de clericalen". In de jaren tachtig, toen de reeds lang aangekondigde klassenstrijd enige betekenis leek te krijgen, was dat ergerniswekkend en verontrustend. Zo is het opschuiven in standpunt als volgt te illustreren. In 1878 riep Kappeyne van de Coppello de confessionelen toe dat, hoe verdeeld de liberalen op tal van punten ook waren, zij gezamenlijk pal zouden staan op het punt van het onderwijs en nooit zouden meewerken aan "het wereldlijk gezag dienstbaar maken aan de uitbreiding van uwe kerkelijke macht, en aan u de beschikking geven over de gelden, door de Nederlandsche belastingschuldigen opgebracht" (50). Een tiental jaren later stemden al 12 liberalen in met de wet-Mackay, waarin een bescheiden subsidie voor het bijzonder onderwijs mogelijk werd gemaakt. In 1900 verhoogde de vooruitstrevend-liberaal Goeman Borgesius deze subsidies in een poging zijn Leerplichtwet ook voor de confessionelen acceptabel te maken. De bekende liberale commentator Buys had in 1885 al opgemerkt, dat de liberalen in de onderwijskwestie bereid waren hun eerstgeboorterecht voor een schotel linzen te verkopen (51). Zelf zullen ze het meer gezien heb-

ben als een poging de politieke verhoudingen te zuiveren en daardoor de weg vrij te maken voor de aanpak van een werkelijk probleem: de sociale verhoudingen die verbeterd moesten worden. Van algemene leerplicht werden niet minder dan sociale wonderen verwacht.

Bij dit algemene gevoelen kwam nog de gedachte, dat de jeugd (vooral de arbeidersjeugd) in snel tempo slachtoffer werd van de modernisering. Men ging er van uit, dat ouders uit onmacht, maar vooral uit zelfzucht hun plichten verwaarloosden; kinderen zwierven over straat en kwamen daar bloot te staan aan de verleidingen van een samenleving, die voorzichtig begon te proeven van een wat hoger levensniveau. Het moderne leven, zo meende men, stelde enerzijds hogere eisen aan de opvoeding, maar veroorzaakte anderzijds tegelijkertijd een verslapping van de ouders. Deze beide aspecten werden vooral geconstateerd in de arbeidersklasse; de stijgende cijfers van de jeugdcriminaliteit leken dat te bevestigen. In een CBS-publikatie werd het een en ander nog eens kernachtig uitgelegd:

> "In vele gevallen heeft men juist bij kinderen uit de lagere klassen, die buitendien al blootstaan aan het gevaar misdadig te worden, met intellectueel of moreel minderwaardige individuen te doen" (52).

Liberalen en confessionelen, hoezeer verder ook uiteenlopend in hun beoordeling van het maatschappelijk leven, konden elkaar vinden in hun zorg over de ernst van de situatie. De verwaarlozing van kinderen was, dat kwam er nog bij, een verschijnsel dat zich vooral in de laagste klassen van de maatschappij leek voor te doen. Vandaar, dat de confessionelen daar lang niet zo'n moeite hadden met de aantasting van de ouderlijke macht als in het geval van de leerplicht, die immers voor allen gelijkelijk opging. De door liberalen vervaardigde Kinderwetten gingen uit van het bestaande bolwerk van confessionele instellingen en verenigingen; het was er al en het leek de enige mogelijkheid om een dergelijke fijnmazige zorg tegen betrekkelijk geringe kosten te laten functioneren:

"De vereenigingen moeten geheel vrij blijven in hun wijze van werken en in de keuze van hun taak. Ieder van deze ziet een der vele zijden van het kwaad en tracht het aan te tasten aan den kant, waar zij op de beste resultaten hoopt; zoo wordt dit aan alle zijden bestookt en allen werken ten slotte samen tot onderdrukking van de gemeenschappelijken vijand: de ellende in de maatschappij" (53).

Dit was te belangrijk, om nog zeer lang stil te staan bij het welzijn van de kinderen. De nederlaag van Simon van der Aa in het College was in deze omineus. De oprichter van Pro Juventute, de liberale jurist Van Hamel, had na afloop van die cruciale discussie al geconstateerd dat er geen wezenlijke verbeteringen in het hele opvoedingssysteem zouden plaats vinden. Maar goed, men diende zich neer te leggen bij de feiten. In het College is over de kinderen slechts welwillende retoriek aan te treffen, zoals deze absurde gedachtenwisseling in 1907:

"De voorzitter toont aan, dat de fout hierin zit, dat men ook dáár spuit waar dit niet moest.
De heer De Visser: Maar er blijft toch een percentage, waarmee men spuien kan.
De heer Engelen: Men moet nooit spuien om te spuien. Het mag slechts geschieden als het in het belang van het kind is" (54).

Een deel van het liberale vernieuwingsstreven was gericht op het verbeteren van situaties, zoals door Seibels beschreven in de Marthastichting. Het eindresultaat van hun pogingen viel tegen. Rethaan Macaré wees daar in zijn afscheidsrede al op: "de ongebreidelde zucht om alles goed te praten en te vergoelijken".

Rond 1900 vielen verschillende belangen samen. De liberalen achtten het in toenemende mate noodzakelijk het burgerlijk beschavingsoffensief te laten ondersteunen door de staat. Om de staat te kunnen inschakelen hadden ze de medewerking van de confessionelen nodig. Bovendien beschikten de confessionelen in het bijzondere geval van de kinderbescherming over een wijdvertakt net van

verenigingen en instellingen, die zich in de gunst van het publiek mochten verheugen. Zij konden effectief handelen op het brede terrein van het persoonlijk leven. Juist dit algemene proces zou een van de belangrijkste elementen worden in de verzuiling. Het ongemakkelijk bondgenootschap in de kinderbescherming kon in dit opzicht een voorbeeld zijn.

Noten

1. J.J.H. Dekker, *Straffen, redden en opvoeden*. Assen, 1985, pp. 302, 308.
2. Herdrukt in: C.H.E. de Wit, *Thorbecke en de wording van de Nederlandse Natie*. Nijmegen, 1980, p. 269.
3. E.H. Kossmann, *De lage landen 1780-1940*. Amsterdam-Brussel, 1984[4], p. 189.
4. De Kinderwetten (in 1901 aangenomen, in 1905 in werking getreden) vormden een samenstel van burgerrechtelijke en strafrechtelijke maatregelen. Hiermee werd het mogelijk ouders uit de ouderlijke macht te ontzetten of te ontheffen (tot dan toe was dit alleen mogelijk als bijkomende straf voor ouders, die een misdrijf hadden gepleegd). Bij het opleggen van deze maatregel werd uitsluitend uitgegaan van "het belang van het kind". Kinderen die de wet overtreden hadden werden volgens deze wetten niet zozeer gestraft (als vergelding), maar opgevoed. Voogdijraden werden opgericht om over de belangen van kinderen te waken. Subsidieregelingen werden in het vooruitzicht gesteld aan particuliere verenigingen en instellingen die aan dit opvoeden zouden bijdragen. Nederland had hiermee één van de meest vooruitstrevende regelingen in Europa getroffen.
5. Dit onderscheid tussen "verzuilers" en (bij implicatie) "niet-verzuilers" in confessionele kringen is ontleend aan: S. Stuurman, *Verzuiling, kapitalisme en patriarchaat*. Nijmegen, 1983.
6. *Het vraagstuk van de verzorging der verwaarloosde kinderen* in opdracht van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen samengesteld door J.A. Levy, P.H. Hugenholtz jr., A.J. Rethaan Macaré en Th. Nolen. Amsterdam, 1898, p. 11.
7. Ibidem, p. 8.
8. Id., p. 56.
9. Id., p. 128.

10. Id., p. 212.
11. Id., p. 212.
12. Id., p. 218.
13. I.H. van Eeghen, *De jeugd van Netje en Eduard Asser 1819-1833*. Uit *Amsterdamse dagboeken*. Amsterdam, 1964, p. 224.
14. Het stichtingsverhaal werd in eigen geschriften steeds opnieuw verteld. Het hier gegeven citaat komt uit de Martha-kalender van 1892, die uitgegeven werd als een van de methoden om aan geld te komen. De kalender bevindt zich in het archief van de Martha-Stichting, dat wordt bewaard in het Historisch Documentatiecentrum voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme na 1800 (Vrije Universiteit te Amsterdam). Veel informatie over deze stichting is te vinden in: P.L. Schram, "Uit de eerste kwarteeuw van de Martha-Stichting (Alphen aan den Rijn)", *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis van de negentiende eeuw*, nr. 15 (februari 1983), pp. 5-22 en C.W. Pohlman, "Kort overzicht van de geschiedenis der Martha-Stichting", *Na vijf-en-twintig jaren 1883-1908*. Alphen aan den Rijn, 1908.
15. Hoe dit precies geregeld werd is onduidelijk. De Kinderwetten waren deels erop gericht dit juridisch mogelijk te maken, cf. noot 4.
16. Pohlman volgt hier het verslag van Geel in het *Christelijk Volksblad* van 20 October 1882. Over de Marthastichting heeft J. Dekker, o.c., p.136 enige onjuiste gegevens: Geel was in die periode nog geen directeur, in Alphen aan de Rijn werden zowel jongens als meisjes opgenomen. De naam *Martha* wijst niet op een beperking van de doelstelling tot het opnemen van meisjes, maar op het dienende karakter van deze vrouw uit het Nieuwe Testament.
17. *Beredeneerd overzicht van de opleiding van het kind te Neerbosch, van zijne opneming tot zijne intrede in de maatschappij*. (Geschreven door Joh. van 't Lindenhout.) Neerbosch, 1902, p. 7.
18. *Het vraagstuk*, p. 59.
19. *Na vijf-en-twintig jaren*, p. 20.
20. *Het vraagstuk*, p. 118.
21. J. Overwater, *De geschiedenis van de Nederlandse bond tot kinderbescherming 1899-1947*, s.l., 1949, p. 13. Geel was vooral bevreesd, dat de centrale vereniging zou gaan optreden als een voogdes over de afzonderlijke inrichtingen. Overwater wijt dit aan "tot het uiterste doorgevoerde zelfstandigheidszin".
22. We zijn P.L. Schram dank verschuldigd voor zijn verwij-

zing naar dit verslag in de vorm van een brief (noot 5 in zijn in noot 14 genoemde artikel). De brief van G.H.K. Seibels bevindt zich in het archief van de Marthastichting, nr. 270, inv.nr. 7 doos 1. Toen Seibels werd opgenomen was hij 9 jaar oud (met stamboeknummer 56). In 1895 verliet hij als twintigjarige de stichting. Na zijn pensioen, in de jaren dertig, voelde hij er behoefte aan de Stichting te laten weten hoe hij, in dankbaarheid, op de genoten opvoeding terugkeek.

23. Oordeel Geel: Bestuursnotulen 11 juni 1884; cf. 22 augustus 1884. Oordeel De Haas: 4 januari 1888. In de brief van Seibels wordt veel aandacht besteed aan de problemen met de watervoorziening, allicht was dit de oorzaak van de vuilheid.
24. Bestuursnotulen 12 februari 1890. Het bestuur vergaderde overigens in die periode veiligheidshalve niet in de Stichting, maar in Amsterdam, om gevrijwaard te zijn voor de scheldpartijen van de zoon van De Haas, die daar overigens later zijn excuses voor aanbood.
25. Bestuursnotulen 12 juli 1892.
26. Renden had in maart 1894 gesolliciteerd naar het directeurschap van het Herv. Diaconieweeshuis in Amsterdam. Hij was toen 33 jaar, zijn vrouw een jaar ouder. Ds. J.Th. de Visser gaf als referentie: "eenvoudige, maar energieke lieden. Het is aardig om te zien, hoe hij de kinderen weet bezig te houden en altijd iets vindt om de aandacht der kleinen te grijpen. Zij beiden hebben groot talent met de jeugd om te gaan. Bovendien zijn zij Christenen van milde opvatting. Valt hun *gezicht* niet mede, hun *hart* des te meer. Het zou mij (..) dan ook verbazend spijten als R. heenging. Evenwel begrijp ik wel, waarom hij verplaatsing begeert. Enkele jaren, gedurende welke wij geen vasten directeur te Alphen hadden, was hij zo'n beetje chef - en nu kwam de heer Geel als chef dáár wonen en werd hij vanzelf ietwat gedegradeerd." Briefkaart 2 april 1894 in Archief Herv. Diaconieweeshuis, Gemeentearchief Amsterdam, Part. Arch. 446, nr. 321. In 1904 kreeg het echtpaar ontslag, omdat het niet voldeed aan de nieuwe, hogere eisen. Een beschaafd geformuleerde protestbrief van het gezamenlijke personeel vermocht daar niets aan te veranderen: brief 30 november 1904, nr. 147, protestbrief 12 december 1904, nr. 322.
Renden, een tragisch slachtoffer van het professionaliseringsproces, kwam tenslotte te werken in het gesticht Valkenheide, een opvoedingshuis vanwege de Her-

vormde Kerk opgericht (1912) te Maarsbergen.

27. *Het vraagstuk*, p. 212.
28. Het archief van dit College wordt bewaard in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag, inventarisnr. 2.09.29. Een uitstekend overzicht van samenstelling, bevoegdheden en werkwijze van het College is te vinden in: J.J. Buskes, *Inventaris van het archief van het Algemeen College van Toezicht, Bijstand en Advies voor het Rijks Tucht- en Opvoedingswezen 1903-1905*. Den Haag, 1982. Onze dank gaat uit naar E. Mulder, die ons op dit archief opmerkzaam maakte.
29. Van de hier genoemde kinderen zaten er ruim 600 in een rijksopvoedingsgesticht, 500 in een tuchtschool en ruim 11.000 waren toegewezen aan particuliere inrichtingen en verenigingen. Cijfers uit: CBS, *Statistiek van het Rijkstucht- en Opvoedingswezen*, 1906-1911 en *Statistiek van de toepassing der Kinderwetten*, 1912 en verder.
30. Notulen College, 10 juni 1911 en 10 april 1915.
31. De tuchtscholen begonnen in 1906 met 307 opgenomen kinderen; dit aantal steeg tot ruim 500 in 1911 en bleef vervolgens min of meer constant. Hiervan was 10 à 14% geplaatst op verzoek van ouders en/of voogd.
32. Notulen College april en mei 1903, alsmede nota van Gunning van 9 mei 1903. De definitieve tekst van de regeling: Besluit van 15 juni 1905, art. 43, in: *Verzameling van wetten, besluiten en voorschriften betreffende het Rijkstucht- en Opvoedingswezen over 1901 tot en met 1905*. 's-Gravenhage 1920. Archief Algemeen College, no. 169. Reorganisatie: circulaire 29 september 1916, in *Verzameling* (...) 1915 tot en met 1919, no. 172.
33. Notulen College 15 juni 1907.
34. Notulen College 30 november 1903 en 7 maart 1904.
35. Nota mej. H.P. Lefébure 24 october 1903; Notulen College 6 januari 1904.
36. Notulen College 22 februari 1904, 7 maart 1904; cf. Besluit 15 juni 1905 (zie noot 32).
37. Notulen College 21 maart 1904.
38. Notulen College 30 januari 1905 (pp. 44-45).
39. De definitieve tekst was art. 123 in Besluit 15 juni 1905: "Op daartoe strekkend, met redenen omkleed, verzoek van de vereeniging, stichting of instelling kan de opdracht worden geschorst of ingetrokken, indien de eigenschappen of de toestand van den minderjarige of bijzondere zakelijke omstandigheden daartoe aanleiding geven."

40. Geciteerd naar: J. Dekker, o.c., p. 168.
41. Dit werd vooral bereikt door gebruik te maken van het onderscheid tussen civielrechtelijk aan de kinderbescherming toegewezen kinderen ("voogdijkinderen") en strafrechtelijk toegewezenen ("regeeringskinderen"). De eerste categorie leek doorgaans makkelijker: na enkele jaren verklaarde 3/4 van de instellingen zich bereid deze categorie op te nemen, tegenover nog niet 1/3 voor opname van de tweede categorie. Cf. J. Dekker, o.c., pp. 163-164. Van deze regeringskinderen werd in de periode 1906-1911 12 à 13% door de particuliere instellingen teruggezonden naar een rijksopvoedingsgesticht: Notulen College 20 januari 1912.
42. Brief van november 1917 van Hoenderloo aan Minister van Justitie, bijlage op Notulen College 25 januari 1919. Verder is dit probleem vanaf 1912 zeer regelmatig ter sprake in het College.
43. P. de Rooy, "De beschutte kooi. Gezins- en gestichtsverpleging, 1870-1940", in *Internaat of pleeggezin* (onder redactie van B. Kruithof, T. Mous en Ph. Veerman), Amsterdam/Utrecht, 1981, pp. 92-110.
44. Notulen College 16 december 1916.
45. J. Dekker, o.c., pp. 345-346.
46. Notulen College 11 november 1911 en 23 mei 1915.
47. J. Dekker, o.c., p. 155.
48. *Handelingen der Nederlandsche Juristenvereeniging* 1883 en *Verslag Algemeene Vergadering* 1884. Voor deze verwijzing gaat onze dank uit naar Th. Veld.
49. *Na vijf-en-twintig jaar*, o.c., p. 20.
50. Geciteerd naar: P.J. Oud, *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840-1940*. Assen, 1971(5), p. 115.
51. Geciteerd naar: G. Taal, *Liberalen en Radicalen in Nederland 1872-1901*. Den Haag, 1980, p. 88.
52. Mr. J.R.B. de Roos, Een en ander over jeugdige delinquenten, *Statistiek van het Rijkstucht- en opvoedingswezen* over het jaar 1906, XXI.
53. *Het vraagstuk*, p. 215.
54. Notulen College 12 januari 1907.